

Леснікова М. В.

кандидат економічних наук, старший науковий співробітник сектору професійної освіти відділу освітньої статистики і аналітики ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Київ, Україна, conversat95@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2802-973X>

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ (ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ) ОСВІТИ СЕРЕД МОЛОДІ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ТА КРОКИ З ЇЇ ПІДВИЩЕННЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Через повномасштабне вторгнення рф Україна зазнає значних пошкоджень об'єктів інфраструктури, відновлення яких потребуватиме висококваліфікованих кадрів, у першу чергу кваліфікованих робітників. Попри високу потребу ринку праці у кваліфікованих робітниках, в Україні лише 15 % молоді із числа випускників 9-х класів закладів загальної середньої освіти обирають професійну (професійно-технічну) освіту. Така сумна тенденція зумовлена низькою популяризацією П(ПТ)О серед молоді України внаслідок недосконалої системи професійної орієнтації й професійного консультування учнівської молоді. Метою статті є дослідження досвіду країн ЄС із популяризації П(ПТ)О серед молоді та окреслення кроків для її підвищення в Україні. Досвід Сербії, Словенії, Чехії й Хорватії, де частка учнів старших класів середньої школи, які віддали перевагу П(ПТ)О, є найвищою в ЄС, показує, що в цих країнах функціонують дієві системи професійної орієнтації та кар'єрного консультування із застосуванням індивідуального підходу до кожної особистості. Розроблено вебпортали, де розміщена вичерпна інформація про професії й заклади освіти, у яких їх можна опанувати. Послуги кар'єрного консультування надають висококваліфіковані спеціалісти, у шкільні навчальні програми включено предмети, пов'язані з ринком праці. За останні роки урядом України та суспільством також вжито ряд дієвих кроків у напрямку підвищення популяризації робітничих професій серед молоді, що вже демонструють позитивні результати, однак проблема низької популяризації П(ПТ)О з-поміж молоді залишається актуальною. Шляхи її розв'язання полягають у формуванні ефективної системи профорієнтації й кар'єрного консультування, створенні регіональних центрів кар'єри, запровадженні в закладах П(ПТ)О посади радника з питань кар'єри.

Ключові слова: професійна (професійно-технічна) освіта, популяризація, кваліфіковані робітники, професійна орієнтація, європейський досвід, кар'єрне консультування, опитування громадської думки.

JEL classification: I21, I28, J24, O57.

DOI: 10.32987/2617-8532-2022-4-49-66.

Професійна (професійно-технічна) освіта (далі – П(ПТ)О) надає учням необхідні навички, що підтримують розвиток особистості, сприяють успішній реалізації на ринку праці та заохочують до активної громадянської позиції. Водночас П(ПТ)О підвищує конку-

рентоспроможність економіки нашої країни, сприяє розвитку соціального партнерства й підприємництва.

Через повномасштабне вторгнення рф Україна зазнає значних пошкоджень об'єктів інфраструктури. За підрахунками фахівців Київ-

ської школи економіки KSE Institute, від початку війни РФ проти України пошкоджено, зруйновано або захоплено щонайменше 15,3 тис. багатопверхівок, 115,9 тис. приватних будинків, 388 підприємств, 43,7 тис. одиниць сільськогосподарської техніки, 1991 магазин, 511 адміністративних будівель, 106,1 тис. легкових автомобілів, 1453 заклади освіти, 764 дитячих садки, 934 медичних заклади, 634 культурні споруди та 119 об'єктів соціальної сфери [1]. Відновлення цих об'єктів потребуватиме висококваліфікованих кадрів, насамперед кваліфікованих робітників. За даними Державної служби зайнятості, за істотного дисбалансу між попитом і пропозицією робочої сили, що спостерігався на ринку праці протягом першого півріччя 2022 р., найбільше вакансій припадає на робітничі професії, а саме на: кваліфікованих робітників з інструментом – 22 % всіх поданих вакансій (швачка, електромонтер, слюсар-ремонтник, електрогазозварник, слюсар-сантехнік, слюсар з ремонту колісних транспортних засобів, пекар, слюсар аварійно-відновлювальних робіт, верстатник деревообробних верстатів); робітників з обслуговування, експлуатації устаткування та машин – 18 % (водій, тракторист, оператор заправних станцій, токар, оператор верстатів, водій навантажувача, машиніст екскаватора, фрезерувальник); працівників сфери торгівлі та послуг – 13 % (продавець, кухар, охоронник, офіціант, молодша медична сестра, перукар, бармен, соціальний робітник) [2].

Попри високу потребу ринку праці у кваліфікованих робітниках, в Україні лише 15 % молоді із числа випус-

кників 9-х класів закладів загальної середньої освіти обирають П(ПТ)О. Така сумна тенденція зумовлена низкою причин, і передусім низькою популяризацією П(ПТ)О серед молоді України внаслідок недосконалої системи професійної орієнтації та професійного консультування учнівської молоді й дорослих, у т. ч. осіб з інвалідністю, ставлення до П(ПТ)О як до другорядної ланки освіти, недостатнього розуміння її ролі як чинника економічного розвитку держави [3].

Мета статті – дослідження досвіду країн ЄС із популяризації П(ПТ)О серед молоді та окреслення кроків для її підвищення в Україні.

Проблеми популяризації та привабливості П(ПТ)О серед молоді висвітлено в працях В. Радкевич, В. Опанасенко, Б. Чорнобай, Л. Єршової, Є. Романенко, Н. Назаренко, Є. Сірого [4–9].

Згадані автори доходять висновку, що протягом останніх десятиліть П(ПТ)О залишається непривабливою ланкою освіти для молоді, переважна більшість якої прагне здобути вищу освіту. На думку В. Радкевич, стрімке зниження престижності П(ПТ)О зумовлене недосконалістю державного освітнього менеджменту, відсутністю професійної освітньої логістики, розбалансування системи П(ПТ)О внаслідок непередбаченого збільшення кількості закладів вищої освіти, зникнення конкуренції при вступі до них, перевиробництвом дипломованих фахівців і зниженням якості їхньої професійної підготовки, погіршенням фінансового забезпечення закладів освіти й науково-педагогічних працівників, зниженням авторитету вчителів, викладачів і майстрів навчання тощо [4]. Подібної думки дотримується й Н. Назаренко, яка,

зокрема, зазначає, що П(ПТ)О скорочується та стає непривабливою для молоді. Цьому великою мірою сприяло те, що акцент у розвитку П(ПТ)О був зміщений на вищу школу, а звична трирівнева структура – початкова, середня й вища професійна освіта – поступово була замінена однією вищою. Однобокість розвитку освіти не могла слугувати надійним фундаментом для створення динамічної моделі професійно-кваліфікаційної структури суспільства, що відбиває її сучасний і перспективний стан [8].

9 грудня 2021 р. Уряд затвердив Концепцію Державної цільової соціальної програми розвитку П(ПТ)О на 2022–2027 роки [3]. Концепція спрямована на модернізацію системи П(ПТ)О відповідно до сучасних та перспективних потреб ринку праці, міжнародних стандартів і практик для забезпечення реалізації пра-

ва громадян на якісну та доступну П(ПТ)О, створення умов для формування й розвитку актуальних професійних компетентностей особи, що необхідні для її успішної професійної діяльності та самореалізації особистості. У Концепції, зокрема, низький рівень престижності П(ПТ)О в Україні визначено як одну з актуальних проблем, що потребує негайного розв'язання.

За даними Державної служби статистики України, протягом останніх 10 років спостерігалось поступове зменшення відсотка випускників 9-х класів, які віддавали перевагу П(ПТ)О (рис. 1). Якщо у 2010 р. навчання для здобуття повної загальної середньої освіти в закладах П(ПТ)О продовжували 18,7 % випускників 9-х класів, то у 2020 р. – 14,7 %. Це сталося внаслідок скорочення частки молоді віком 15–24 роки в загальній чисель-

Рис. 1. Чисельність випускників 9-х класів і відсоток випускників 9-х класів, які продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти в закладах П(ПТ)О та вищої освіти, тис. осіб, %

Побудовано автором за: [10].

ності постійного населення (із 11,3 до 9,5 %), а відповідно, й кількості випускників 9-х класів, а також через неефективну профорієнтаційну роботу, недостатню популяризацію робітничих професій.

На нашу думку, популяризація П(ПТ)О – це здатність заохочувати молодь і дорослих обирати саме таку освіту, пропонуючи їм здобуття якісних кваліфікацій, що відкривають перспективи кар'єрного зростання та отримання гідної заробітної плати. При цьому побудова досконалої системи професійної орієнтації й консультування сприятиме збільшенню чисельності молоді, яка свідомо обиратиме П(ПТ)О для подальшого навчання.

З 23 червня 2022 р. Україна набула статусу кандидата на членство в Європейському Союзі, що означає запровадження соціально-економічних процесів налагодження тісного співробітництва нашої держави з країнами ЄС. Із цієї позиції буде корисним проаналізувати досвід країн Євросоюзу з популяризації П(ПТ)О серед молоді.

За даними Європейського центру з розвитку професійної освіти і навчання (CEDEFOP), у 2019 р. у середньому по країнах ЄС майже половина (48,4 %) усіх учнів старших класів середньої школи була зарахована до П(ПТ)О [11], що відображено на рис. 2.

Слід зазначити, що в Сербії, Словенії, Чехії та Хорватії функціонують розвинуті системи професійної орієнтації й кар'єрного консультування молоді. Так, у **Сербії** профорієнтаційну діяльність, спрямовану на розвиток особистості, визнано одним із основних принципів надання освітніх послуг та закріплено на законодавчо-

му рівні. Шкільні програми з профорієнтації включають заходи, націлені на відповідальне планування кар'єри учнів і розвиток реалістичного ставлення до кар'єрного зростання. У цій країні розроблено державні стандарти послуг із професійної орієнтації й консультування, до яких, зокрема, належать: розвиток компетентності для самооцінки та формування цілісної картини особистості в контексті особистісного й професійного розвитку; вибір відповідних джерел інформації про освіту та можливості кар'єрного зростання; активне й безперервне інформування про освіту та кар'єрні можливості; використання відповідної інформації в процесі прийняття рішень; планування кар'єри; моніторинг і оцінка кар'єрних планів. Профорієнтаційну роботу з учнями сербських шкіл проводять психологи й учителі. Згідно з національною освітньою політикою, як початкова, так і середня школа відповідають за формування команд професійної орієнтації та запровадження щорічної програми профорієнтації й розроблення плану заходів. Усі школи зобов'язані впроваджувати заходи з профорієнтації та консультування, а також складати деталізовані річні звіти про їх виконання [13].

Система П(ПТ)О **Словенії** є привабливою, гнучкою та пропонує різноманітні режими навчання й можливості прогресу для учнів. Міністерство освіти Словенії відповідає за організацію професійної орієнтації та консультування в базовій і старшій середній освіті. Закон про П(ПТ)О, зокрема, визначає, що її метою є сприяння навчанню протягом усього життя та розвитку навичок управління кар'єрою. Школи несуть

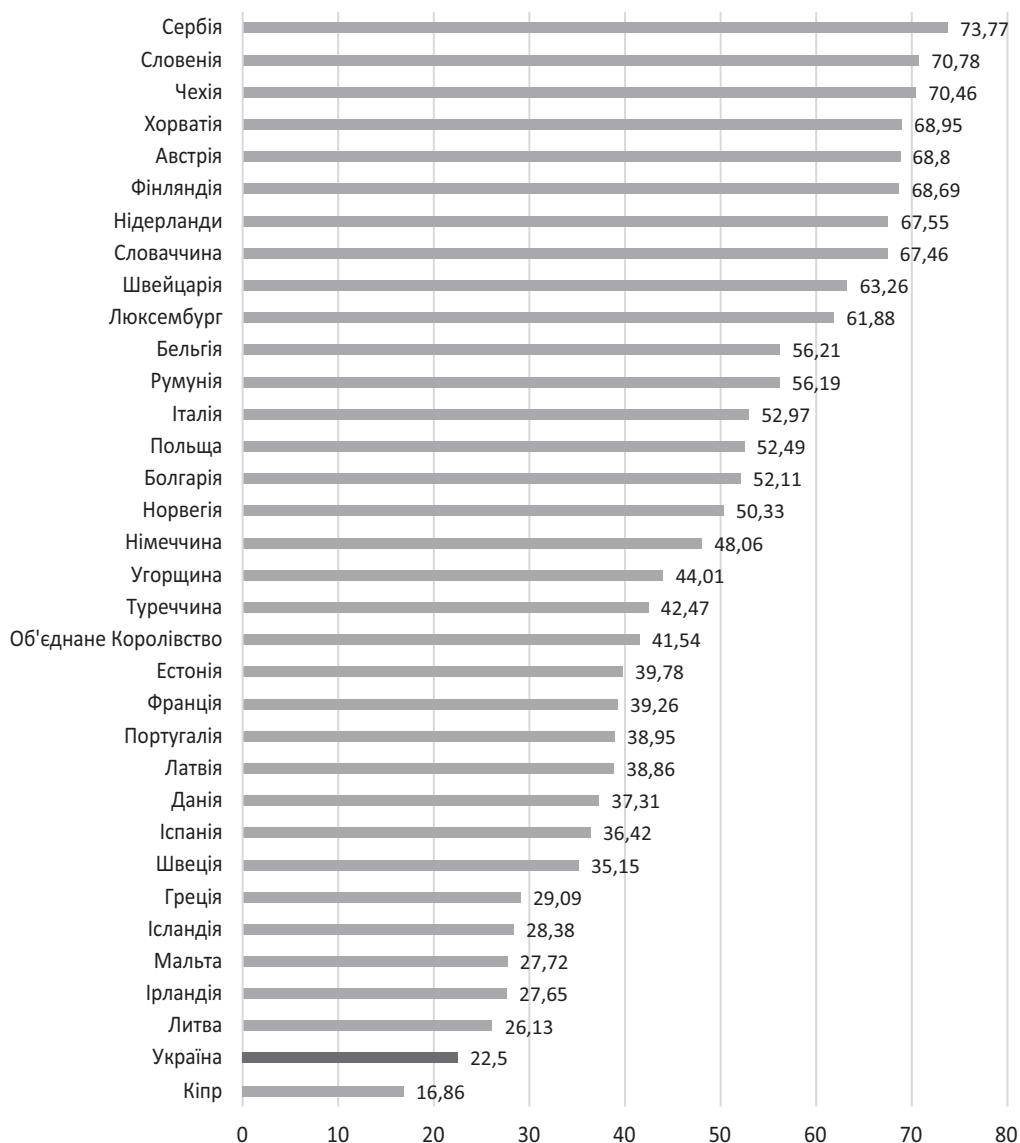

Рис. 2. Частка учнів старших класів середньої школи, зарахованих до П(ПТ)О, у загальній чисельності учнів старших класів середньої школи країн ЄС порівняно з Україною у 2019 р., %

Побудовано автором за: [10; 12].

основну відповідальність за професійну й освітню орієнтацію, яку здійснюють шкільні консультанти. У кожному закладі повної загальної середньої освіти, у т. ч. у закладах П(ПТ)О, працює щонайменше один кар'єрний консультант. У рамках про-

форієнтаційних заходів учням дев'ятого класу надається: доступ до інформації, необхідної для прийняття відповідного рішення щодо варіантів старшої середньої освіти; мінімум дві години професійної освіти на клас; тестування освітніх і професійних

намірів; консультування для кожного учня. Міністерством освіти Словенії розроблено рекомендації для шкільних консультантів щодо надання інструкцій учням старшої середньої освіти. Учні, батьки й працівники шкіл можуть знайти вичерпну інформацію на вебпорталі Moja izbira.si [14], який допомагає визначитися з професійним шляхом, а також надає поради щодо цього важливого кроку в житті. На вебпорталі містяться описи понад 500 професій, кожен із яких доповнено графічними та відеоматеріалами. Під описом кожної професії система пропонує користувачу вибір шкіл, де він може зробити перші кроки до обраної професії [15].

У Чехії послуги з профорієнтації та кар'єрного консультування доступні всім учням у програмах початкової середньої школи. Для професії «кар'єрний консультант» три кваліфікації («консультант з питань кар'єри», «радіник з питань освіти та професійної кар'єри» і «радіник з питань кар'єри для груп ризику та неблагополучних груп») було включено в Національний реєстр кваліфікацій Чехії. Радники з питань освіти є координаторами консультаційних служб у школах країни. Крім того, у кожній школі працює методист із питань профілактики соціально-патологічних розладів, а також шкільний психолог і спеціальний педагог. З 2010/2011 н. р. навчальні програми для старших класів середньої школи включають предмет «Вступ до світу праці». У нижчій середній освіті запроваджено предмет «Вибір кар'єрного шляху», де значну увагу приділено підтримці навичок управління кар'єрою учнів. Окрім того, учні регулярно відвідують різні освітні ярмар-

ки, дні відкритих дверей у школах, заходи з посередництва в працевлаштуванні тощо.

Національний інститут освіти Чехії (NÚV) є ключовим учасником кар'єрного консультування на національному рівні. Діяльність цієї установи зосереджена на дослідженнях, методології та поширенні інформації, пов'язаної з кар'єрним консультуванням і викладанням предметів, що стосуються питань ринку праці. Вказаним інститутом розроблено інтегровану інформаційну систему ISA+, яку представлено на вебсайті www.infoabsolvent.cz [16]. Система збирає інформацію про працевлаштування випускників шкіл на ринку праці та пропонує користувачеві допомогу в пошуку освітнього й професійного шляху. Обрати майбутню професію допомагає Профі-тест або відеодемонстрація різних професій. Варто також додати, що ISA+ є великою перевагою для молоді з обмеженими можливостями та з проблемами в навчанні [17].

У Хорватії функціонує регіональна мережа CISOK (Centri za informiranje i savjetovanje o karijeri), що налічує 13 центрів кар'єрного консультування й профорієнтації для учнів останніх років початкової та старшої середньої освіти. У цих центрах застосовується індивідуальний підхід до професійної орієнтації й консультування, а послуги надають кваліфіковані консультанти – шкільні вожаті та профорієнтаційні радники. Послуги центрів кар'єрного консультування та профорієнтації є безкоштовними й доступними як для учнів, так і для їхніх батьків. Для учнів загальноосвітніх шкіл регулярно проводяться дні відкритих

дверей і ярмарки вакансій за участю роботодавців та інших зацікавлених сторін. Особлива увага приділяється учням з обмеженими можливостями, які потенційно можуть зіткнутися з проблемами ринку праці після завершення навчання [18].

Україна, прагнучи європейської інтеграції, зокрема, й у системі П(ПТ)О, робить дієві кроки щодо популяризації професійної освіти серед молоді. Зусилля влади та суспільства дали поштовх процесам, що сприятимуть зміні ставлення молоді до П(ПТ)О. Є. Романенко зауважує, що на сьогодні П(ПТ)О – це гарантія набуття певної спеціалізації та навичок, які не лише дадуть змогу молоді якнайшвидше розпочати професійний шлях, а й відкривають перед нею широкі можливості кар'єрного розвитку [7]. Подібної думки дотримується й П. Коржевський, який вважає, що заклади П(ПТ)О – це сучасне середовище, модернізована матеріально-технічна база, сучасні засоби навчання, STEM-центри, центри дистанційного навчання, тобто те, чого інколи не зустрінеш у закладі вищої освіти, бо немає межі досконалості [19].

У 2021 р. у МОН розгорнуто широку кампанію з популяризації П(ПТ)О, у рамках якої на сайті Міністерства оновлено розділ «Вступ: Профосвіта» з інфографіками й відео про переваги навчання в закладах П(ПТ)О, а також відповідями на запитання щодо вступу до них. Окрім того, започатковано проведення кампанії «Пояснюємо Професії» щодо популяризації робітничих професій, розміщено історії успішних училищ. Підвищенню популярності П(ПТ)О серед молоді сприятиме також експеримент «Професійна орієнтація у Новій україн-

ській школі» (наказ МОН України від 10.08.2021 № 901), що триватиме впродовж 2021–2026 рр. за підтримки експертів Фонду міжнародної солідарності в межах Програми ЄС EU4Skills. До експерименту залучено 44 школи з Вінницької, Запорізької, Київської, Львівської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської та Чернівецької областей [20]. У межах експерименту передбачено: створення навчально-методичного забезпечення освітнього процесу в частині професійної орієнтації учнів початкової, базової та старшої школи; створення програми підвищення кваліфікації вчителів для впровадження моделі «Професійна орієнтація у Новій українській школі»; розроблення й експериментальне впровадження профорієнтаційних курсів за вибором у 8-х і 10-х класах; напрацювання методичних рекомендацій із профорієнтації, зокрема поради батькам; поширення серед закладів – учасників експерименту польського досвіду впровадження професійної орієнтації, зокрема через навчальні візити до Польщі. По закінченні експерименту планується проведення моніторингових досліджень щодо ефективності запропонованих підходів до впровадження професійної орієнтації в закладах загальної середньої освіти – учасниках експерименту, а також видання експериментальних посібників і методичних матеріалів для впровадження професійної орієнтації в закладах загальної середньої освіти за очною та дистанційною формами здобуття освіти.

За 2019–2021 рр. відзначена позитивна динаміка чисельності осіб, що були прийняті на навчання до закладів П(ПТ)О (рис. 3). Так, на нав-

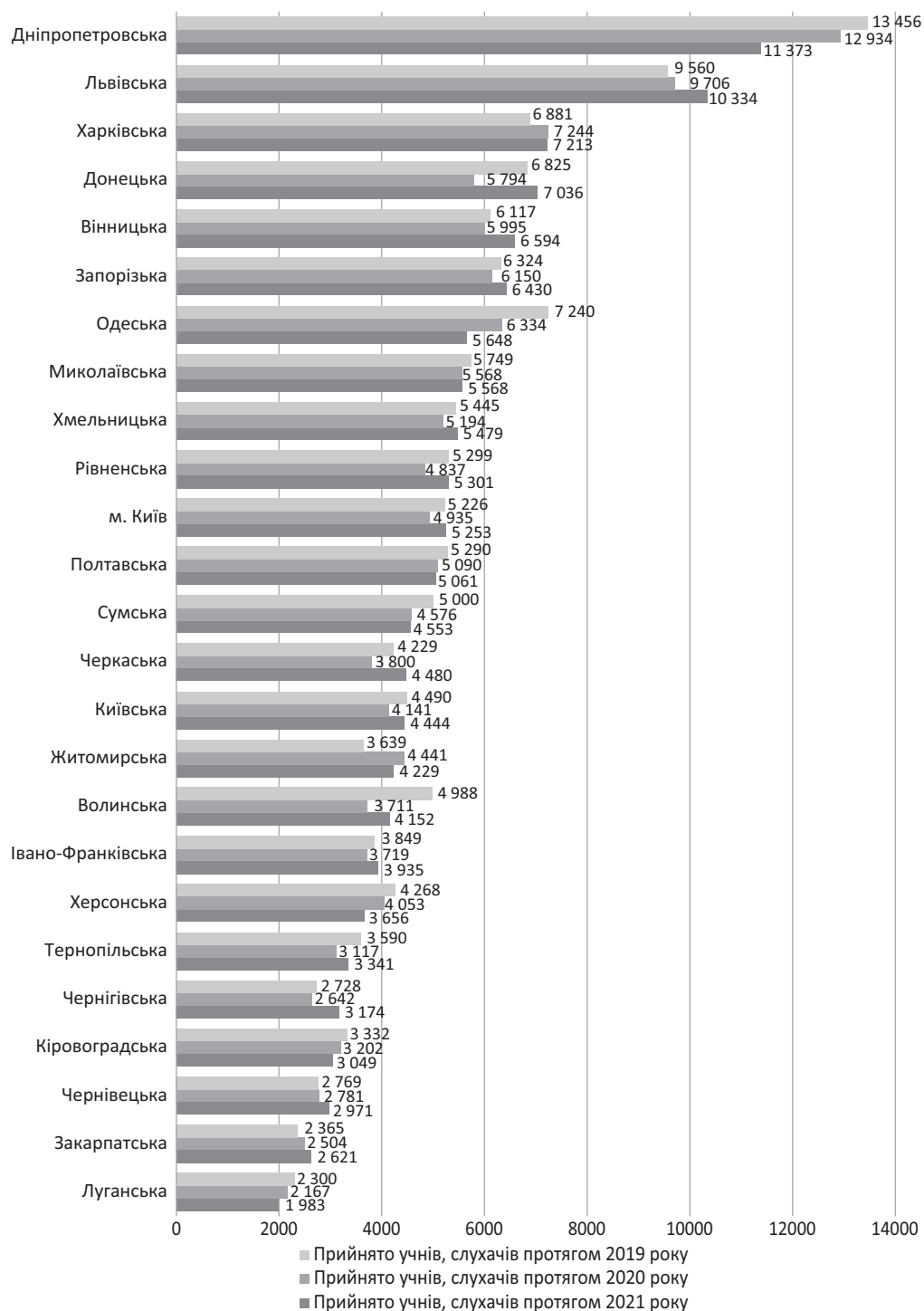

Рис. 3. Чисельність учнів, слухачів, прийнятих на навчання до закладів П(ПТ)О у 2019–2021 рр., осіб

Побудовано автором за даними форм державної статистичної звітності № 3 (профтех).

чання в закладах П(ПТ)О було прийнято 127 878 осіб, що на 3243 особи більше, ніж у попередньому 2020 р. Найістотніше чисельність прийнятих учнів, слухачів збільшилась у закладах П(ПТ)О Донецької (на 1242 особи), Черкаської (на 680 осіб), Львівської (на 628 осіб) і Вінницької (на 529 осіб) областей.

Також позитивним фактором є цьогорічне зростання обсягів регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів та фахівців у віддалених від зони бойових дій регіонах (рис. 4). Так, у Рівненській області обсяг регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів у 2022 р. порівняно з 2021 р. збільшився на 1618 осіб; у Тернопільській – на 1231 особу, у Львівській – на 1017 осіб, у Полтавській – на 372 особи.

Підвищенню популяризації П(ПТ)О в цьому році сприяє також функціонування онлайн-платформ з профорієнтації в рамках всеукраїнського проекту з профорієнтації та побудови кар'єри «Обери професію своєї мрії». Станом на 1 липня 2022 р. онлайн-платформою з профорієнтації скористалися 129 078 осіб, із них: перегляд відеоконтенту – 125 725 осіб; профорієнтаційне консультування – 2981 особа; профорієнтаційне індивідуальне онлайн-тестування – 4626 осіб. Зокрема, на онлайн-платформі створено 9 профорієнтаційних відеолекцій про типи інтелекту, розроблено 10 мультимедійних онлайн-уроків у міжнародному форматі SCORM щодо психологічної підтримки учнів у воєнний і повоєнний періоди (курс підвищення кваліфікації для освітян «Перша психологічна допомога учас-

никам освітнього процесу під час та після завершення воєнних дій»). Корисним заходом, покликаним заохотити школярів обирати П(ПТ)О, є започаткований МОН і Малою академією наук цикл відеоуроків «Куди вступати, аби країну відбудувати». У відеоуроках розповідається про професії, яких найбільше потребуватиме економіка нашої країни після перемоги [22].

Війна, що триває в нашій країні, досі призводить до руйнації закладів П(ПТ)О, розпорошення педагогічних колективів, згортання діяльності тисяч підприємств як потенційних роботодавців, міграції школярів та здобувачів П(ПТ)О за кордон. Усе це зумовлює величезні проблеми й виклики, які буде необхідно долати в повоєнний період. У проєкті плану відновлення освіти і науки України популяризацію П(ПТ)О серед молоді визначено як одну з основних стратегічних цілей, що потребують реалізації в повоєнний період. Зокрема, заплановано проведення загальнонаціональної кампанії з популяризації П(ПТ)О, створення центрів кар'єри, залучення бізнесу до популяризації робітничих професій та позиціонування П(ПТ)О [23].

Однак, щоб зробити П(ПТ)О більш привабливою для молоді, потрібне також чітке розуміння думки населення щодо ефективності заходів, започаткованих державою. Для здійснення подальших кроків із підвищення привабливості П(ПТ)О важливо виявити можливі стереотипи й хибні уявлення, які формують сприйняття П(ПТ)О у свідомості молоді, та розуміти наявні проблеми в частині відповідності здобутих навичок вимогам ринку праці.

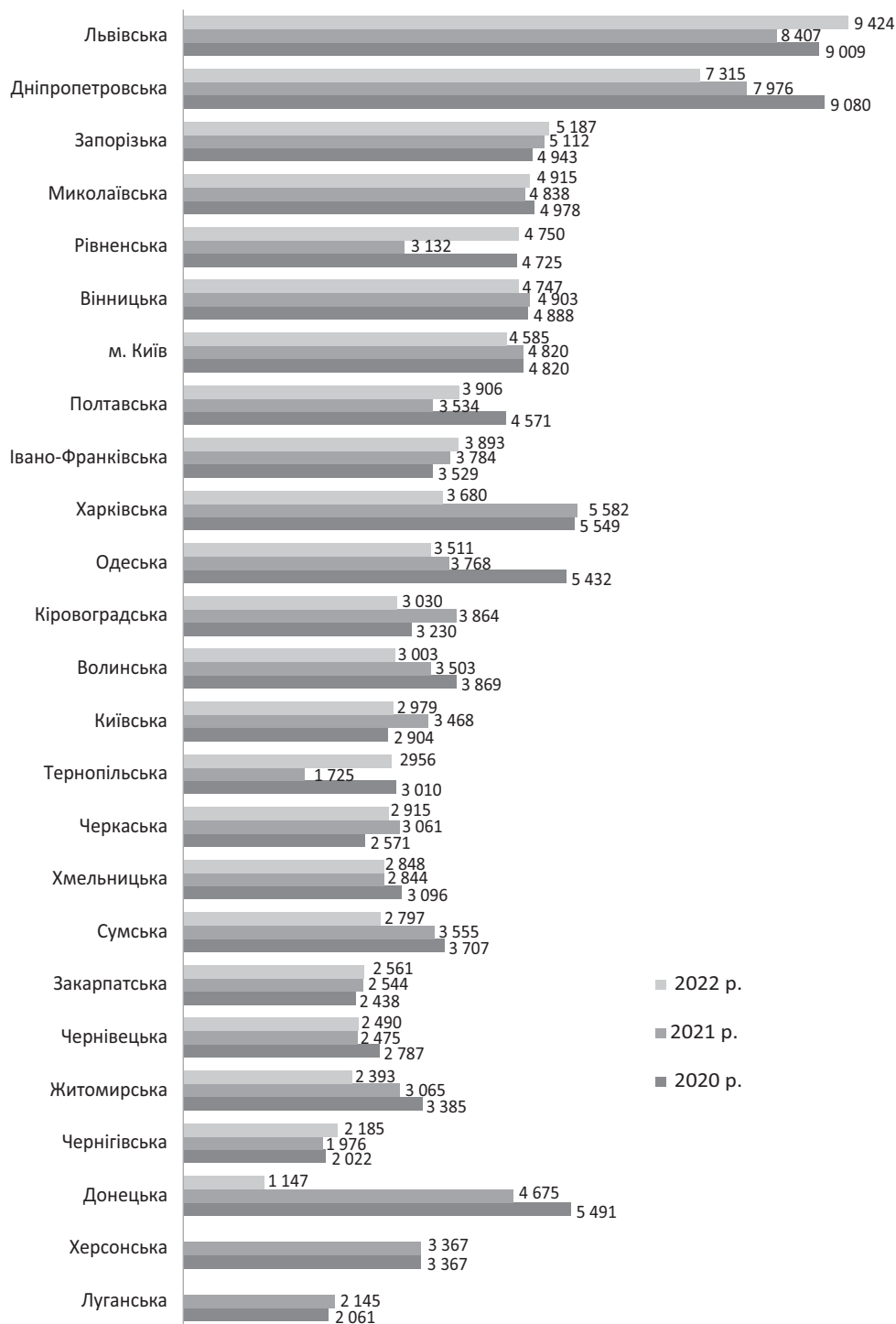

Рис. 4. Обсяги регіонального замовлення на підготовку робітничих кадрів та фахівців у 2020–2022 рр. станом на 1 серпня відповідного року, осіб
Джерело: [21].

З огляду на зазначене, у 2016 р. CEDEFOP було проведено перше опитування громадської думки щодо привабливості П(ПТ)О у країнах-членах ЄС [24]. Основна модель вибірки охоплювала 28 країн та була багатовіковою, випадковою (імовірнісною). Усі інтерв'ю бралися віч-на-віч удома в респондентів і відповідною національною мовою для забезпечення достовірності відповідей. Загалом було проведено понад 35 000 особистих інтерв'ю з громадянами країн-членів віком від 15 років.

Результати опитування показали, що імідж П(ПТ)О в Європі є досить позитивним. Приблизно двоє із

трьох європейців (68 %) вважають, що П(ПТ)О має позитивний імідж у їхній країні, тимчасом як, на думку трохи менше чверті (23 %), – негативний. Громадяни Євросоюзу загалом погоджуються, що П(ПТ)О відіграє важливу роль у суспільстві, зокрема зміцнює економіку їхньої країни (на думку 84 % респондентів), зменшує безробіття (80 %) та долає соціальну ізоляцію (78 %). У рамках опитування привабливість П(ПТ)О аналізувалася низкою тверджень, пов'язаних із іміджем П(ПТ)О та її передбачуваними перевагами при подальшому пошуку роботи. Твердження й відповіді респондентів наведено в таблиці.

Таблиця

Твердження, що характеризують привабливість П(ПТ)О, та відповіді респондентів за результатами першого опитування громадської думки у 28 країнах-членах ЄС

№ з/п	Твердження	Відповідь респондентів
1	П(ПТ)О обирають учні з низькими оцінками навчальних досягнень	У країнах ЄС переважна більшість респондентів вважає, що П(ПТ)О призначена для учнів із низькими оцінками навчальних досягнень. Загалом троє з чотирьох громадян ЄС (75 %) погоджуються з цим твердженням, причому 31 % повністю погоджуються. Лише 15 % опитаних не погоджуються. Найвищий рівень згоди з першим твердженням – у Бельгії (90 %), Швеції (88 %), Франції (85 %), Данії (84 %), Греції (84 %), Словенії (83 %) та Хорватії (82 %). Не згодні з твердженням респонденти в Болгарії (45 %), Словаччині (33 %) і Литві (28 %). Це твердження отримало досить велику кількість відповідей «не знаю» серед респондентів із Великої Британії (19 %), Португалії (16 %) та Болгарії (15 %).
2	Повна загальна середня освіта має більш позитивний імідж, ніж П(ПТ)О	Більшість громадян ЄС (74 %) погоджуються з тим, що в їхній країні повна загальна середня освіта має більш позитивний імідж, ніж П(ПТ)О. При цьому близько третини опитаних (32 %) повністю згодні з цим твердженням. Лише 16 % опитаних громадян ЄС не погоджуються з цим твердженням. Найбільше з другим твердженням погоджуються респонденти з повною загальною середньою освітою (82 % погоджуються й лише 13 % не погоджуються). Однак і респонденти з П(ПТ)О теж погоджуються з другим твердженням (71 % погоджуються, 21 % – ні). Погляди респондентів на імідж П(ПТ)О порівняно з повною загальною середньою освітою по країнах ЄС істотно різняться. У Швеції велика частка респондентів (69 %), які «цілком згодні», що повна загальна середня освіта має більш позитивний імідж, ніж П(ПТ)О. Не погоджуються з другим твердженням (що імідж П(ПТ)О більш позитивний, ніж повної загальної середньої освіти) респонденти в Болгарії (35 %), Чехії (30 %), Австрії (25 %), Німеччині (23 %) й Польщі (20 %). Найнижчий рівень незгоди – у Швеції (3 %), Данії (8 %), Ірландії (8 %) та Люксембургу (10 %). Це свідчить про те, що в основі уявлення респондентів про імідж П(ПТ)О лежить більш загальне сприйняття системи освіти та що як П(ПТ)О, так і повна загальна середня освіта можуть розглядатися як позитивно, так і негативно.

№ з/п	Твердження	Відповідь респондентів
3	У закладі П(ПТ)О легше здобути кваліфікацію, ніж у закладі повної загальної середньої освіти	Більшість респондентів (63 %) погоджується, що в закладі П(ПТ)О легше отримати необхідну кваліфікацію, ніж у закладі повної загальної середньої освіти, хоча приблизно кожен четвертий опитаний (24 %) не погоджується з цим твердженням. Високий рівень згоди з третім твердженням спостерігався серед респондентів із Литви (90 %), Греції (85 %), Румунії (82 %), Хорватії (78 %) і Латвії (76 %). Водночас респонденти в Болгарії (45 %), Данії (36 %), Франції (34 %) та Нідерландах (32 %) не погоджуються, що в закладі П(ПТ)О легше отримати необхідну кваліфікацію, ніж у закладі повної загальної середньої освіти. Найбільша кількість відповідей «не знаю» на третє твердження зафіксована серед респондентів у Нідерландах (23 %), Великій Британії (22 %) і Болгарії (20 %)
4	П(ПТ)О дає змогу швидко знайти роботу після отримання кваліфікації чи диплома	Двоє із трьох респондентів (67 %) погоджуються з четвертим твердженням, тобто що П(ПТ)О дає змогу швидко знайти роботу після отримання кваліфікації чи диплома, тимчасом як 26 % опитаних із цим твердженням не погоджуються. Найбільше згодні з четвертим твердженням респонденти у Швеції (86 %), Данії (81 %), Бельгії (81 %) та Кіпрі (81 %), а не згодні – в Греції (45 %), Латвії (45 %), Іспанії (42 %) й Португалії (40 %)
5	П(ПТ)О сприяє отриманню добре оплачуваної роботи	Трое з п'яти респондентів (61 %) погоджуються, що П(ПТ)О сприяє отриманню добре оплачуваної роботи. Найбільше з цим твердженням погоджуються респонденти в Німеччині (77 %), Польщі (76 %), Австрії (75 %) та Мальті (74 %), а найменше – у Франції (36 %), Португалії (43 %), Греції (48 %) і Словенії (49 %)
6	Особи з П(ПТ)О здобувають навички, які потрібні роботодавцям	У країнах ЄС підкреслюється важливість П(ПТ)О для задоволення потреб роботодавців і подолання браку навичок. Щонайменше три чверті респондентів у кожній країні Євросоюзу погоджуються із шостим твердженням. Принаймні 9 з 10 респондентів із Фінляндії (96 %), Кіпру (94 %), Австрії (94 %), Мальти (92 %), Німеччини (91 %), Греції (91 %), Швеції (91 %), Ірландії (90 %) і Словаччини (90 %) повністю погоджуються, що в їхній країні люди з П(ПТ)О здобувають навички, які потрібні роботодавцям
7	Чи порекомендували б Ви молодій людині вступати до П(ПТ)О?	Респонденти, які самі здобули П(ПТ)О, зазвичай рекомендували б її іншим. Найчастіше це робили б респонденти в Словаччині (67 %), Чехії (65 %), Польщі (64 %), Словенії (63 %) й Угорщині (61 %). Менше чверті респондентів рекомендували би П(ПТ)О в Данії (21 %), Швеції (21 %) та Ірландії (22 %)

Джерело: [24].

Отже, у цілому П(ПТ)О позитивно сприймається громадянами Європейського Союзу. Це особливо стосується здатності готувати людей до ринку праці та відповідати потребам роботодавця. Громадяни ЄС загалом погоджуються з тим, що П(ПТ)О відіграє важливу роль у суспільстві, зокрема зміцнює економіку їхньої країни, зменшує безробіття й долає соціальну ізоляцію. Ось чому уряди країн ЄС не шкодують зусиль та інвестицій у П(ПТ)О. Проте більшість респондентів погоджується, що повна загальна

середня освіта має більш позитивний імідж, ніж П(ПТ)О, що остання призначена переважно для учнів із низькими оцінками навчальних досягнень та що отримати кваліфікацію в закладі П(ПТ)О зазвичай легше, ніж у закладі повної загальної середньої освіти. Здобувачі П(ПТ)О, як правило, повідомляють, що їхнім вибором керувала ймовірність знайти роботу (46 %), тимчасом як учні закладів загальної середньої освіти висловлювали своє бажання надалі здобути вищу освіту (45 %). Результати опитування

в різних країнах ЄС засвідчили існування тісного зв'язку між рівнем інформації, яку люди отримують про П(ПТ)О, та їхнім бажанням вступати до відповідних закладів. Випускники П(ПТ)О загалом більше задоволені набутими кваліфікаціями, ніж випускники закладів загальної середньої освіти. Випускники П(ПТ)О можуть швидко знайти роботу після отримання кваліфікації чи диплома. Зв'язок між П(ПТ)О й результатами на ринку праці є досить сильним у країнах Євросоюзу, оскільки більшість респондентів вважає, що П(ПТ)О забезпечує навички, необхідні роботодавцям, пропонуючи можливість швидкого працевлаштування або надання високооплачуваної роботи. У цілому по ЄС 20 % респондентів не бачать різниці між П(ПТ)О та вищою освітою за перспективами роботи, які вони пропонують.

П(ПТ)О є досить популярною ланкою освіти серед молоді країн ЄС. Досвід Сербії, Словенії, Чехії та Хорватії, де частка учнів старших класів середньої школи, які віддали перевагу П(ПТ)О, є найвищою, показує, що в цих країнах функціонують дієві системи професійної орієнтації й кар'єрного консультування із застосуванням індивідуального підходу до кожної особистості. Також ними розроблено вебпортали, де розміщено вичерпну інформацію про професії та заклади освіти, у яких їх можна опанувати. Послуги кар'єрного консультування надають висококваліфіковані спеціалісти, у шкільні навчальні програми включено предмети, пов'язані з ринком праці. Результати проведеного опитування громадської думки щодо сприйняття громадянами країн-членів ЄС

П(ПТ)О засвідчили, що європейські заклади професійної освіти здатні готувати висококваліфікованих робітників, які відповідають потребам роботодавців і можуть гідно реалізувати себе на ринку праці.

На сьогодні привабливість П(ПТ)О серед молоді в Україні є низькою, що зумовлено неефективною профорієнтаційною роботою, недостатньою популяризацією робітничих професій, ставленням суспільства до П(ПТ)О як до другорядної ланки освіти, недостатнім розумінням її ролі як чинника економічного розвитку держави. Водночас у напрямку популяризації робітничих професій спостерігаються позитивні зміни. Так, у 2021 р., уперше за три останніх роки, зафіксовано збільшення чисельності осіб, прийнятих на навчання до закладів П(ПТ)О. Шляхи розв'язання проблеми низької популяризації української П(ПТ)О серед молоді полягають у запровадженні ефективної системи профорієнтації та кар'єрного консультування; створенні регіональних центрів кар'єри; запровадженні в закладах П(ПТ)О посади радника з питань кар'єри; максимальному залученні бізнесу до популяризації робітничих професій і позиціонування П(ПТ)О.

На період дії в Україні воєнного стану П(ПТ)О відіграватиме стратегічну роль у забезпеченні нашої країни робочою силою, готовою до викликів, які чекають попереду, під час повоєнного відновлення економіки. Тому, у контексті напрямків подальших досліджень, в Україні слід провести опитування громадської думки щодо привабливості П(ПТ)О серед молоді. Таке опитування допоможе зрозуміти, чи є започатковані державою заходи з популяриза-

ції П(ПТ)О дієвими й ефективними. Крім того, воно дасть змогу виявити можливі стереотипи та хибні уявлення, що формують сприйняття П(ПТ)О

у свідомості молоді, а також краще зрозуміти наявні проблеми в частині відповідності здобутих навичок вимогам ринку праці.

Список використаних джерел

1. Загальна сума прямих задокументованих збитків інфраструктури складає \$110,4 млрд, мінімальні потреби у відновленні зруйнованих активів зросли до \$188 млрд / Київська школа економіки. 2022. URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-skladaye-110-4-mlrd-minimalni-potrebi-u-vidnovlenni-zruynovanih-aktiviv-zrosli-do-188-mlrd/> (дата звернення: 05.10.2022).

2. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості у січні-липні 2022 року / Державна служба зайнятості України. 2022. URL: https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/infocfiles/06_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2022.pdf (дата звернення: 04.10.2022).

3. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку професійної (професійно-технічної) освіти на 2022-2027 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.12.2021 № 1619-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-%D1%80#Text>.

4. Радкевич В. Наукові засади підвищення престижності вітчизняної професійної освіти. *Професійна педагогіка*. 2017. № 13. С. 5–14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpto_2017_13_3.

5. Опанасенко В. П., Чорнобай Б. В. Тенденції та перспективи розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в умовах її реформування. *Розвиток педагогічної майстерності майбутнього педагога в умовах освітніх трансформацій* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Глухів, 2 квіт. 2021 р. Глухів, 2021. С. 126–129. URL: http://tpgnpu.ho.ua/images/my_images/doc_pdf/vidavnictvo/2021/tezi_konf_02-04-2021.pdf#page=127.

6. Єршова Л. Технології мотивації учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти до розвитку професійної кар'єри. *Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання* : зб. матеріалів XIII звітної Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 18–28 берез. 2019 р. Київ : ІПТО НАПН України, 2019. С. 108–112. URL: https://www.researchgate.net/profile/Yurii-Moseichuk/publication/337163073_METODICNI_TA_PRAKTICNI_ZASADI_ZBAGACENNA_PRAKTICNOGO_DOSVIDU_FORMUVANNA_KULTURI_ZDOROV'A_U_MAJBUTNIH_UCITELIV_FIZICNOI_KULTURI_ZASOBAMI_TRENINGU/links/5dc951f5a6fdcc57503e6bf7/METODICNI-TA-PRAKTICNI-ZASADI-ZBAGACENNA-PRAKTICNOGO-DOSVIDU-FORMUVANNA-KULTURI-ZDOROVA-U-MAJBUTNIH-UCITELIV-FIZICNOI-KULTURI-ZASOBAMI-TRENINGU.pdf#page=109.

7. Романенко Є. Державна політика у сфері розвитку професійної (професійно-технічної) освіти в умовах воєнного і повоєнного періодів. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2022. № 2 (2) С. 15–25. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-15-25](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-15-25).

8. Назаренко Н. Зайнятість молоді з професійно-технічною освітою на ринку праці. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2020. Т. 25. Вип. 4. С. 78–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/4-83-13>.

9. Сірий Є. В. Освіта, освітні орієнтації та професійна підготовка молоді України на фоні євроінтеграції: статистичні та соціологічні виміри. *Міжнародні відносини: тео-*

ретико-практичні аспекти. 2020. Вип. 5. С. 247–265. URL: <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/download/203718/203457/456969>.

10. Загальна середня та професійна (професійно-технічна) освіта в Україні у 2020 році / Державна служба статистики України. 2022. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/osv_rik/zcpho_Ukr_2020.xls (дата звернення: 02.10.2022).

11. Key indicators on VET : IVET students as % of all upper secondary students in EU27. *Cedefop* : вебсайт. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/key-indicators-on-vet/countries?country=EU27&country2=#1> (дата звернення: 02.10.2022).

12. Key indicators on VET : Data visualizations. IVET students as % of all upper secondary students. *Cedefop* : вебсайт. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/key-indicators-on-vet/indicators#2> (дата звернення: 02.10.2022).

13. Inventory of lifelong guidance systems and practices - Serbia. Careers Net national records. *Cedefop* : вебсайт. 2020. URL: <https://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/inventory-lifelong-guidance-systems-and-practices-serbia> (дата звернення: 05.10.2022).

14. *Spletišče Moja izbira* : вебсайт. URL: <https://mojaizbira.si/onas> (дата звернення: 05.10.2022).

15. Vocational education and training in Slovenia: short description / *Cedefop*. 2021. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/2021-10/4204_en.pdf (дата звернення: 05.10.2022).

16. Informační systém o uplatnění absolventů škol na trhu práce. *NPI* : вебсайт. URL: <https://www.infoabsolvent.cz/> (дата звернення: 05.10.2022).

17. *Kaňáková M., Czesaná V., Šímová Z.* Vocational education and training in Europe – Czech Republic / *Cedefop*. 2019. URL: https://cumulus.cedefop.europa.eu/files/vetelib/2019/Vocational_Education_Training_Europe_Czech_Republic_2018_Cedefop_ReferNet.pdf (дата звернення: 06.10.2022).

18. Vocational education and training in Croatia: short description / *Cedefop*. 2020. URL: https://www.cedefop.europa.eu/files/4181_en.pdf (дата звернення: 06.10.2022).

19. Заклад професійної (професійно-технічної освіти) має орієнтуватися на те, щоб зробити свого випускника затребуваним на ринку та... щасливим / Департамент освіти і науки Рівненської обласної державної адміністрації. 2022. URL: <https://www.rvosvita.org.ua/news/zaklad-profesijnoi-profesijno-tehnicnoi-osvit-maie-orientuvatsia-na-te-shchob-zrobyty-svoiu-vypusknika-zatrebuvanym-na-rynku-ta-shchaslyvym> (дата звернення: 06.10.2022).

20. Інноваційний експеримент «Професійна орієнтація в НУШ». URL: <https://kariera.in.ua/uk/courseware/?lecture=31903&module=5673#!735> (дата звернення: 03.10.2022).

21. Освіта України в умовах воєнного стану : інформ.-аналіт. зб. Київ, 2022. URL: https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf.

22. *Королук О.* Що вивчати, аби країну відбудувати: 10 професій і де їх опанувати в українських закладах освіти. *Мала академія наук України* : вебсайт. 2022. URL: <https://platform.man.gov.ua/media/82a54e6e-8a04-4bd9-b8ea-3e8492e5b061> (дата звернення: 03.10.2022).

23. План відновлення – Освіта і наука (проект станом на 03.08.2022) / М-во освіти і науки України. 2022. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf> (дата звернення: 06.10.2022).

24. *Cedefop* European public opinion survey on vocational education and training / *Cedefop*. 2017. DOI: <https://doi.org/10.2801/575587> (дата звернення: 03.10.2022).

Maryna Lyesnikova

Ph. D. (Economics), SSI «Institute of Educational Analytics», Kyiv, Ukraine, conversat95@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2802-973X>

POPULARIZATION OF VOCATIONAL EDUCATION AND TRAINING AMONG YOUNG PEOPLE: THE EUROPEAN PRACTICES AND STEPS FOR ITS IMPROVEMENT IN UKRAINE

Abstract. *Because of the full-scale invasion of the Russian Federation, Ukraine has suffered and will suffer significant damage to infrastructure, the rehabilitation of which will require highly qualified personnel, especially skilled workers. Despite the high demand in the labor market for skilled workers in Ukraine, only 15% of youth among the 9th-grade graduates of general secondary education institutions choose vocational education and training (VET) institutions. Such a discouraging trend is explained by the low popularization of VET among the youth of Ukraine, caused by the imperfect system of vocational guidance and professional counselling of student youth. The article is aimed at studying the best practices of EU countries on the popularization of VET among young people and describing steps to increase it in Ukraine. In our view, the popularization of VET is an opportunity to encourage young people and adults to choose VET by offering them high-quality qualifications that open up career prospects and a decent salary. The best practices in countries such as Serbia, Croatia, the Czech Republic and Slovenia, where the proportion of high school students preferring VET is highest, shows that effective career guidance and counselling systems exist in these countries, using an individual approach to each individual. Since 2021, the government of Ukraine launched a large-scale campaign to popularize VET, aimed at increasing the attractiveness of VET and changing the approach to career guidance among schoolchildren, as a result of which in 2021 compared to the previous year, the number of students enrolled in VET has increased. Also, a positive trend is this year's increase in the number of regional applications for the training of workers and specialists in regions remote from the combat zone. However, the low popularization of VET among young people remains a challenge. The main ways to address this problem are the introduction of effective career guidance and counselling system; the establishment of regional career guidance centres; the introduction of a career counsellor in VET institutions; maximum involvement of business in the popularization of labor professions, etc. During the period of martial law in Ukraine, the VET will play a strategic role in providing our country with labor force.*

Keywords: vocational education and training, popularization, skilled workers, professional orientation, European experience, career counseling, public opinion survey.

References

1. KSE Institute. (2022). *The total amount of direct documented damage to infrastructure is \$110.4 billion, the minimum needs for the restoration of destroyed assets have increased to \$188 billion*. Retrieved from <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-sumaryamih-zadokumentovanih-zbitkiv-infrastrukturi-skladaye-110-4-mlrd-minimalni-potrebiu-vidnovlenni-zruynovanih-aktiviv-zrosli-do-188-mlrd/> [in Ukrainian].
2. State Employment Service of Ukraine. (2022). *The situation on the labor market and the activities of the State Employment Service in January-July 2022*. Retrieved from https://www.dcz.gov.ua/sites/default/files/inf/files/06_sytuaciya_na_rp_ta_diyalnist_dsz_2022.pdf [in Ukrainian].

3. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2021). *On approval of the Concept of the State Targeted Social Program for the Development of Vocational (Vocational and Technical) Education for 2022-2027* (Decree No. 1619-p, December 9). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1619-2021-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Radkevych, V. (2017). Scientific basis of domestic professional education prestige improving. *Professional pedagogy*, 13, 5–14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvpto_2017_13_3 [in Ukrainian].

5. Opanasenko, V. P., & Chornobai, B. V. (2021). Trends and prospects for the development of vocational (vocational and technical) education in the conditions of its reform. *The development of pedagogical skill of the future teacher in the conditions of educational transformations*, Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Gluhiv. Retrieved from http://tpgnpu.ho.ua/images/my_images/doc_pdf/vidavnictvo/2021/tezi_konf_02-04-2021.pdf#page=127 [in Ukrainian].

6. Yershova, L. (2019). Technologies for motivating students of vocational (vocational and technical) education institutions to develop a professional career. *Scientific and methodical provision of professional education and training*, Proceedings of the 13th All-Ukrainian Scientific and Practical Conference. Kyiv. Retrieved from https://www.researchgate.net/profile/Yurii-Moseichuk/publication/337163073_METODICNI_TA_PRAKTICNI_ZASADI_ZBAGACENNA_PRAKTICNOGO_DOSVIDU_FORMUVANNA_KULTURI_ZDOROV'A_U_MAJBUTNIH_UCITELIV_FIZICNOI_KULTURI_ZASOBAMI_TRENINGU/links/5dc951f5a6fdcc57503e6bf7/METODICNI-TA-PRAKTICNI-ZASADI-ZBAGACENNA-PRAKTICNOGO-DOSVIDU-FORMUVANNA-KULTURI-ZDOROVA-U-MAJBUTNIH-UCITELIV-FIZICNOI-KULTURI-ZASOBAMI-TRENINGU.pdf#page=109 [in Ukrainian].

7. Romanenko, Ye. (2022). State policy in the field of vocational (vocation and technical) education development in the conditions of the war and post-war periods. *Current issues in modern science*, 2(2), 15–25. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2\(2\)-15-25](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2022-2(2)-15-25) [in Ukrainian].

8. Nazarenko, N. (2020). Employment of young people with vocational education in the labor market. *Bulletin of ONU named after I. I. Mechnikov*, 25(4), 78–84. DOI: <https://doi.org/10.32782/2304-0920/4-83-13> [in Ukrainian].

9. Siryy, E. (2020). Education, Educational Orientations and Vocational Training of Ukrainian Young People against the Background of European Integration: Statistical and Sociological Dimensions. *International Relations: Theory and Practical Aspects*, 5, 247–265. Retrieved from <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/download/203718/203457/456969> [in Ukrainian].

10. State Statistics Service of Ukraine. (2022). *General secondary and vocational (vocational and technical) education in Ukraine in 2020*. Retrieved from https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/osv/osv_rik/zcpho_Ukr_2020.xls [in Ukrainian].

11. Cedefop. (n. d.). *IVET students as % of all upper secondary students in EU27*. Retrieved from <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/key-indicators-on-vet/countries?country=EU27&country2=#1>.

12. Cedefop. (n. d.). *Key indicators on VET : Data visualizations. IVET students as % of all upper secondary students*. Retrieved from <https://www.cedefop.europa.eu/en/tools/key-indicators-on-vet/indicators#2>.

13. Cedefop. (2020). *Inventory of lifelong guidance systems and practices - Serbia. Careers Net national records*. Retrieved from <https://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/country-reports/inventory-lifelong-guidance-systems-and-practices-serbia>.

14. Spletišče Moja izbira. (n. d.). Retrieved from <https://mojaizbira.si/onas> [in Slovenian].

15. Cedefop. (2021). *Vocational education and training in Slovenia: short description*. Retrieved from https://www.cedefop.europa.eu/files/2021-10/4204_en.pdf.
16. NPI. (n. d.). *Informační systém o uplatnění absolventů škol na trhu práce*. Retrieved from <https://www.infoabsolvent.cz/> [in Czech].
17. Kaňáková, M., Czesaná, V., & Šímová, Z. (2019). *Vocational education and training in Europe – Czech Republic*. Cedefop ReferNet VET in Europe reports 2018. Retrieved from http://libserver.cedefop.europa.eu/vetelib/2019/Vocational_Education_Training_Europe_Czech_Republic_2018_Cedefop_ReferNet.pdf.
18. Cedefop (2020). *Vocational education and training in Croatia: short description*. Luxembourg : Publications Office of the European Union. Retrieved from <http://data.europa.eu/doi/10.2801/121008>.
19. Department of Education and Science of the Rivne Regional State Administration. (2022). *The institution of vocational (vocational and technical) education should focus on making the graduate popular in the market and... happy*. Retrieved from <https://www.rvosvita.org.ua/news/zaklad-profesiynoi-profesiyno-tekhnichnoi-osvit-maie-orientuvatysia-na-te-shchob-zrobyty-svoiu-vypusknika-zatrebuvanym-na-rynku-ta-shchaslyvym> [in Ukrainian].
20. Innovative experiment "Professional orientation at NUS". (n. d.). Retrieved from <https://kariera.in.ua/uk/courseware/?lecture=31903&module=5673#!735> [in Ukrainian].
21. SSI "Institute of Educational Analytics". (2022). *Education of Ukraine under martial law*. Kyiv. Retrieved from https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/education-of-ukraine_2022.pdf [in Ukrainian].
22. Koroliuk, O. (2022). *What to study to rebuild the country: 10 professions and where to learn them in Ukrainian educational institutions*. Retrieved from <https://platform.man.gov.ua/media/82a54e6e-8a04-4bd9-b8ea-3e8492e5b061> [in Ukrainian].
23. Ministry of Education and Science of Ukraine. (2022). *Recovery Plan – Education and Science*. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennia/2022/08/19/HO.projekt.Planu.vidnovl.Osv.i.nauky-19.08.2022.pdf> [in Ukrainian].
24. Cedefop. (2017). *Cedefop European public opinion survey on vocational education and training*. DOI: <https://doi.org/10.2801/575587>.